

“ZAMAONAVIY O‘ZBEK SHE‘RIYATIDAGI YANGI LIRIK JANRLAR”

Xorazm viloyati.Qo‘shko‘pir tumani

1- son politexnikumi Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Yusipova Gulchiroy Ravshanbek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Erkin Vohidov, Anvar Obidjon, Mahmud Toir, Azim Suyun, Farida Afro_z, Go‘zal Begim kabi shoirlar ijodida uchraydigan —ignabarg, ikkilik, —sachratqi, —uchchanoq, —qayirma, —fiqra, —tasbeh kabi yangi lirik janrlar tadqiq etiladi. Istiqlol davri o‘zbek she‘riyatidagi shakliy izlanishlar va ijodkor individualligi masalasiga alohida e‘tibor qaratiladi. Ayrim tadqiqotchilar tomonidan yangi lirik janr ekanligi inkor qilinayotgan, ijtimoiy, psixologik jarayonlarda badiiy modifikatsiyaga uchragan she‘rlar sifatida e‘tirof etilayotgan ignabrg, uchchanoq, fiqra kabi yangi lirik janrlar haqida nazariy ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: shakl, mazmun, janr, ignabarg, ikkilik, sachratqi, uchchanoq, qayirma, fiqra, tasbeh.

Adabiyotshunoslikda lirik asarlar janrini belgilash turli davrlarda turli mezonlarga bo‘ysundirilgan. Antik davrlarda she‘r mazmuniga qarab lirik janrlar belgilangan bo‘lsa, she‘riyatda kanonik janrlar hukm surgan davrlarda, janrni belgilashda shakliy xususiyatlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan (7, 275). XX asrga kelib yana mazmun birinchi planga chiqadi, dunyo she‘riyatida turg‘un shakllarni inkor qilish, qat‘iy ramkalar doirasidan erkinlik tomon intilish, ijodiy laboratoriyada yangi lirik janrlarni yaratish yoki an‘anaviy janrlarga qo‘rqmasdan o‘zgartirishlar kiritish kabi umumiy tendensiya kuzatiladi. O‘zbek shoirlari ham xorijiy adabiyotdan sonet, xokku, tanka, oktava, epigramma, epitafiya, rondo kabi lirik janrlarni o‘zlashtirdilar va bu janrlarning mazmunini to‘ldirib, ularning qurilishiga o‘zgartirishlar kiritdilar.

Bugungi kunga kelib shoirlar laboratoriyasidan chiqqan lirik asarlarning janrini aniqlash murakkab muammoga aylandi. Janr - muayyan mazmunni shakllantirish va ifodalashga xizmat qiluvchi shakliy hodisa hisoblanadi. Janr o'zgarmaydigan yoki manguga shakllangan hodisa emas. U o'sib va o'zgarib, nafaqat mazmunni to'ldirib, balki o'z strukturasini ham o'zgartirib boradi. Bir janrdan ikkinchi janrning o'sib chiqishi tabiiy holatdir. Bunga misol qilib qit'a - g'azal - mustazod taraqqiyotini olishimiz mumkin.

Biz ushbu maqolada o'zbek shoirlarining ijodxonasida yaratilgan, tajribadan o'tib, ommalashgan ignabarg, ikkilik, uchchanoq (Anvar Obidjon), sachratqi (Go'zal Begim), fiqra, tasbeh (Farida Afro'z), qayirma (Azim Suyun) kabi yangi she'riy shakllar haqida fikr yuritmoqchimiz, chunki bugungu kunga kelib adabiyotshunosligimizda bir misralik, ikki misralik, uch misralik, besh misralik she'rlarga ham alohida janr sifatida qarash mavjud. Tadqiqotchi Q.Yo'lchiyev o'zining "O'zbek she'riyatida birlik va uchlik she'r poetikasi" mavzusidagi tadqiqotida ignabarg, uchchanoq., fiqra kabi she'r shakllarini janr sifatida tahlil qilib bergan.

IGNABARG janri bir misrali she'rdir. Bu janr qadimiy bo'lib, ingliz adabiyotshunosi Ben Jonson XVI asrda bir misrali she'r mavjud ekanligini ta'kidlagan edi [1, 182]. Tadqiqotchi Qahhor Yo'lchiyev bir qatordan iborat she'rlarni lirik janr sifatida e'tirof etadi, lekin ayrim adabiyotshunoslar esa bir misrali she'rni "nasriy she'r" deb ataydilar. Rus olimi, V. P. Burich bir qatorli she'rlarni nasr ham emas, nazm ham emas, balki ikkalasining o'rtasidagi modifikatsion hodisadir, deb yozadi va bunday she'rlarni "udeteron" (yunon: unisi ham, bunisi ham emas) deb nomlaydi. Turk olimi Mehmet Kaplan esa "birlef'ni (bir misrali she'rlarni) mumtoz adabiyotimizning mufradlariga o'xshatadi, ifoda tarzi bilan "hikmatlaf'ga ham yaqin turadi, deb hisoblaydi.

Ignabarg she'rlarda ohang, pafos va falsafa bo'ladi. Farida Afro'z, Faxriyor, Ulug'bek Hamdam, Shermurod Subhon, Go'zal Begim kabi ijodkorlar bir misrali she'rlar yozganlar, ammo maxsus nom bilan atamaganlar. Anvar Obidjon esa bunday she'rlarini "ignabarg" deb nomladi.

Anvar Obidjonning ignabarg she'rlari o'quvchining qalbiga, tafakkuriga ignadek sanchiladi, qalbimiz, ongimiz sergaklashadi, juda qisqa she'rga yuklangan juda katta falsafani tafakkur qilishga majbur qiladi. Masalan, "Omin!. G'arbga yiqil, terakjon!" yoki "Qarmoq solsam, kulfat ilindi". Shoirning barcha ignabarg she'rlari 9 bo'g'inli barmoq vazniga tushadi, lekin turoqlari har xil: 4+5, 4+2+3 va 4+3+2. Turoqlardagi bo'g'inlarning turlichaligi o'ziga xos musiqiylikni ta'minlagan. Ignabarglarda she'riy nutqning hissiy-ekspressivlik, musiqiylik, badiiy obraz, vazn, badiiy tasvir vositalari kabi barcha xususiyatlari mavjud. Masalan, "Bu qiz go'yo muzda o'sgan gul"; "Oshpichoq bu... juda imonli..."; "Bas qil!" dedi. Baliq gapirdi!", "Sham ham shohdir Quyosh chiqquncha" she'rlarida antiteza yetakchi uslubiy vosita hisoblanadi. Shoir so'z, so'z birikmasi, iboralar yordamida turli fikr va timsollarni qarama-qarshi qo'yadi. Ikki qutb o'rtasidagi ziddiyat lirik qahramon holatini ochishga xizmat qiladi.

Bir misrali she'rlarda gradatsiyadan ham unumli foydalaniladi. Qahhor Yo'lchiyev e'tirof etganidek, Anvar Obidjon so'z ma'nolarini biridan ikkinchisiga kuchaytirib boradi yoki aksincha kuchsizlantiradi. Masalan, "O'lma! Senda o'chim bor axir!" she'rida ma'no kuchayishi "o'lma - o'chim bor" tarzda berilsa, "Qullik o,,zi go'rkov, o,,zi go'r!" she'rida ma'no tizimining kuchsizlanib borishi "go'rkov - go'r" tushunchalari orqali yuzaga chiqqan. IKKILIKLAR (Mahmud Toir) yoki SOCHILGAN BAYTLAR (Erkin Vohidov) - o'zaro qofiyalanadigan ikki misra she'r. Agar fard aruz vaznida yozilsa, ikkiliklar barmoqda yoziladi. Bunday qisqa she'rlarda hikmatomuz fikrlar, olam va odamning yaratilishi haqida tasavvurlar, falsafiy mushohadalar qalamga olinadi. Qofiyalanishi: a-a. Masalan:

Erinchoq kam yashar nimaga desak, (6+5)

Yashashi uchun ham hafsala kerak. (E.Vohidov) (6+5)

Shohona kiyinib shoh bo 'lolmayсан, (6+5)

Tunda jilva qilib moh bo „lolmayсан. (Mahmud Toir) (6+5) SACHRATQI (Go'zal Begim) - o'zaro qofiyalanmaydigan ikki misra she'r. Bu she'riy shakl ixcham

"oq she'r" dir, ya'ni barmoq vazniga xos bo'g'inlar tengligi, turoqlar bor, lekin qofiyadosh so'zlar qo'llanmaydi. Modern she'riyat ko'rinishlariga o'xshab tinish belgi ishlatilmaydi, chunki tinish belgi xayolning sarhadsiz maydoniga to'siq bo'ladi. Sachratqida ruhiyatning oniy holati qalamga olinadi. Qofiyalanishi: ab. Masalan, Go'zal Begimning bir sachratqisini e'tiboringizga havola qilamiz: O'tayotib daraxt tagidan (4+5).

FIQRA yoki TASBEH she'rlar (Farida Afro'z) - erkin vaznda yoki barmoqda yoziladigan, qofiyasiz uchliklar. Fiqlar - arabcha "qism, bo'lak" ma'nolarini anglatadi. Fiqlarda diniy mulohazalar, tasavvufiy qarashlar va qalb kechinmalari yetakchilik qiladi. Adabiyotshunos olim, professor Qozoqboy Yo'ldoshev shoira Farida Afro'zning "Tasbeh" kitobiga yozgan so'zboshida shoiraning "fiqlari haqida shunday deydi: "Fiqlar" so'zi, garchi adabiyotimiz tarixida "fiqlar rangin" yo'sinida birikmali qo'llangan bo'lsa-da, u adabiy janr emas, balki asarlardan olingan go'zal parchalarni anglatadi. Farida Afro'z fiqrani janr maqomiga chiqarib, bu nom ostidagi bitiklarda o'z ruhiyatining parchalarini ifodalashga uringan. Shoira fiqraning shakliy xususiyatlarini qat'iylashtirishga, undagi so'zlar miqdori va bitik kompozitsiyasini tayin qilishni maqsad etmagan" Quyida ba'zi fiqralarni ko'rib o'tamiz: Sen unchalar badbaxt emassan Tanimaysan Baxtingni xolos.

"Tasbeh" Xudoning nomini zikr etib sanaladigan munchoq shodasi bo'lib, shoira mana shu diniy atamani maxsus she'riy janrga nom qilib bergan. "Tasbeh" to'plamining tuzilishi ham o'ziga xos. 231 tasbeh donasi yetti shodaga teng taqsimlangan: har bir shodada 33 tadan tasbeh donasi, ya'ni 33 ta uchlik bor. Fiqlar soni esa 99 ta, xuddi Allohning ismlari kabi... Ularda bandasining Yaratganga munojoti yaqqol aks etadi.

Bu tasbehda odamzod tabiatiga xos bo'lgan xudbinlik, nafs ifodalangan. Insonning barcha xatti-harakatlari zamirida uning manfaati yotishini hayotiy manzaralar orqali eslatadi. Umuman, barcha tasbehlarda hamma biladigan, lekin tan olinmaydigan oddiy haqiqatlar aks etadi:

Do „sting qo „lingga Yoring husningga
Onang seningyo „lingga qaraydi ***

Tulki-ku tumshug,,dan ilinar, shaksiz, Bo ,,rining og ,,zi qon, yesa-yemasa, Tegirmondan butun chiqar Bu Odam! (Farida Afro 'z) Ushbu tasbehda shoira qilgan gunohlari uchun oxirida tulki ham, bo'ri ham qanday jazo olishini aytadi, ammo so'ngi misrada Odamning bunday holatlarga ham chap bera olishi, tegirmonga tushsa-da, butun chiqa olishi tasvirlangan. Tasbeh 11 bo'g'inli barmoq vaznida yozilgan bo'lib, 6+5 tarzda turoqlangan. Ammo she'rda qoyifa mavjud emas.

QAYIRMA - besh misrali barmoq vaznida yoziladigan she'r bo'lib, birinchi misrasi "Ey do'st!" undalmasi bilan boshlanishi shart. Qofiyalanishi har xil bo'ladi. Azim Suyunning qayirmalari asosan barmoqning 11 bo'g'inida yozilgan: Ey do ,,st!

"Qayirma" so'zi ko'p ma'noli bo'lib, uning "egilgan, bukilgan", "tepki", "pishiq, puxta", "obdon yetilgan, tobiga kelgan narsa, ish-harakat" kabi ma'nolari mavjud. "Qayirma" atamasiga aynan "puxtalik", "pishiqlik" ma'nolari asos bo'lgan. Abdulla Oripov shoirning 2018-yilda nashr etilgan "Ey do'st yoxud Azimnoma" to'plamiga "Qayirma - mustaqil janr" sarlavhali so'zboshi yozib, Azim Suyunning she'riyatda yangi shakl yaratish borasidagi izlanishlarini alohida ta'kidlagan edilar: ruboiy, tuyuq, fard degan janrlar qatoriga qayirma degan janr qo'shildi. Bu janr donolik, ixchamlilik va lo'ndalikka asoslanadi. Shakldagi yangiligi shundan iboratki, ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, odob-axloq va ishqiy mavzuda yozilgan besh misrali she'r "Ey do'st!" murojaati bilan boshlanadi. U turli o'rinlarda turlicha ohang va ma'no kasb etadi. Nido san'atiga asoslanuvchi "Ey do'st!" undalmasi gohida Yaratganga, gohida Vatanga, xalqqa, do'stga, yorga, gohida lirik qahramonning o'ziga murojaatni ifodalaydi.

Bugungi kunda o'zbek adabiyotshunosligi oldida turgan muhim vazifalardan biri Istiqlol davri o'zbek she'riyatidagi shakliy izlanishlar va ijodkor individualligi masalasiga alohida e'tibor qaratish va yagona to'xtamga kelishdir. Shoirlarnng o'zlari yangi janr deb e'tirof etgan she'riy shakllarni o'quvchilarga ijodkor ustaxonasidan chiqqan yangi lirik janr deb taqdim qilish kerakmi yoki, ayrim tadqiqotchilarga ergashib, individual janrlarni ijtimoiy, psixologik jarayonlarda badiiy modifikatsiyaga uchragan she'rlar sifatida o'rgatishimiz kerakmi? [4] Bizningcha, ignabarg, ikkilik, sachratqi, uchchanoq, qayirma, fiqra, tasbehlarda janrga xos belgilar - muayyan

mazmunni shakllantirish va ifodalashga xizmat qiluvchi shakllarning mavjudligi ularni yangi lirik janrlar deb o'rganishimizga asos bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ben Jonson. Qaydlar yoki kuzatishlar // G'arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. — T.: Fan, 2008. — 209-221 b.
2. Farida Afro'z. Tasbeh. Chetki, Posary. So'zboshi muallifi Q. Yo'ldoshev. — T.: Sharq, 2007. — 218 b.
3. Mehmet Kaplan. Cumhuriyet devri turk şiiri. — Ankara: Başbakanlık Basimevi, 1990. — 535 s.
4. Mamiraliyev K.K. O'zbek she'riyatida shakliy izlanishlar va individuallik. Literature and Culture DOI: 10.36078/1673348607 205 O'zbekistonda xorijiy tillar, 2022, № 5 (46) - 201-218 b.
5. Yo'lchiyev Q. O'zbek she'riyatida birlik va uchlik she'r poetikasi. Fil.fan.bo'yicha.falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Farg'ona, 2017. — 128 b.
6. Ёулчиев Поэтик олам сирлари (Анвар Обиджоннинг игнабарг ва уччаноклари мисолида). - Тошкент: Akademnashr, 2012. 96 б.